

DOI: <http://dx.doi.org/10.17355/rkkpt.v24i3.132>

KOMORÓCZY SZONJA RÁHEL –
BÁNYAI VIKTÓRIA¹

Magyarországi zsidó vallási szervezetek, intézmények emlékezetpolitikája

Bár vizsgálódásunk fókuszában kortárs, rendszerváltás utáni jelenségek állnak, mégis történeti visszatekintéssel kell indítanunk, mert enélkül a kortárs jelenségek sem lennének értelmezhetőek. Visszatekinteni a 19. század közepéig kell, amikor a később önálló irányzatokká alakuló és jogi-szervezeti keretet is kapó zsidó csoportok közötti különbségek már világosan érzékelhetőek voltak. A szétfejlődési folyamat kezdőpontját, okát illetően többféle nézet létezik, de mostani témánk szempontjából elég azt látni, hogy az 1850-es évekre több közösséget is megbénítottak a liturgikus és kulturális újítások hívei és a hagyományosnak tekintett zsinagógai rend és a hagyományos vallási oktatás fenntartásához ragaszkodó csoportok közötti ellentétek. Rendszerint ez a két terület volt a közösségen belüli konfliktusok forrása, miközben persze sokkal általánosabb életmódbeli, akkulturalizációs kérdések is feszültek a háttérben. Ekkor azonban még nem nyílt hivatalos lehetőség a különválásra, így a konfliktus megnyilvánulása több községben is az volt, hogy nem tudtak egységre jutni a rabbi személyét illetően.

Bonyhádón például az 1854-ben – szintén az újítások körüli viták miatt – távozó rabbi posztját már egyáltalán nem is töltötték be, új rabbist majd csak az elkülönült községek fogadtak az 1870-80-as években. Pesten az Orczy házban belül a Chortempel létrehozatalával a 19. század elejétől, de még látványosabban a Dohány utcai zsinagóga megépülésével (1859) elkülönült imahely jött létre, való-

¹ A szerzők az MTA TK Kisebbségkutató Intézet munkatársai. E-mail: komoroczy.szonja.rahel@tk.mta.hu és banyai.viktoria@tk.mta.hu

jában tehát megkettőződött struktúra létezett már a szakadással végződő kongresszus előtt is.

A kongresszus (hivatalos nevén *Landes-Congress der Israeliten in Ungarn und Siebenbürgen*, vagy Izraelita Egyetemes Gyűlés) a magyarországi zsidóság 220 választott képviselőjének Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter kezdeményezésére összeült országos tanácskozása volt 1868. december 10. és 1869. február 23. között – a teljes zsidóságot megjelenítő kongresszusként az első és egyetlen.² Feladata a felekezet szervezeti kérdéseinek rendezése, egy egységes szabályzat, az államhatalom számára is átlátható, a modern polgári államba illeszkedő rend kialakítása volt. Az előzetes ígéretek és a témák látszólag külsődleges, szervezeti, igazgatási jellege ellenére hamar alapvető vallási kérdésekhez jutott a tanácskozás. A küldöttek egy része a zsidó közösség meghatározását csak a *Sulhan arukh*³ tekintélyére és szigorára alapozva tudta elfogadni; ők nem elégedtek meg a másik tábor által használt „mosäisch-rabbinisch” kifejezéssel. A *Sulhan arukh* mint sarokkö, mint együttműködési minimum a kongresszus előkészítése során is felmerült már, és Jacob Katz meggyőzően érvel amellett, hogy ez a javaslat az állam által elvárt együttmaradás kompromisszuma lehetett volna, amit előterjesztői nem annyira a teljes közösség életvitelének meghatározására vagy megváltoztatására, mint inkább saját lelkiismeretük megnyugtatóására követeltek.⁴

A *Sulhan arukh* törvényeinek elfogadásáról szóló indítványt az elnök azonban annak vallási-dogmatikus jellege miatt napirendre sem tűzte. Az elutasítás és a vitában elhangzó, sértésekkel is tűzdelt hangok miatt a javaslatot támogatók tekintélyes része (48 képviselő) 1869. február elején kivonult a kongresszusról – a határozatokat, és a szabályzatot már nélkülük fogadták el. A magyarországi zsidóság így módon gyakorlatilag két részre szakadt: a kongresszuson ottmaradó,

² A kongresszusról, illetve annak előzményeiről és következményeiről részletesebben I. Jakov Katz: *Végzetes szakadás...*, i. m., 1999, különösen 125–284; Frojimovics Kinga: *Szétszakadt történelem...*, i. m., 2008, különösen 56–85.; Komoróczy Géza: *A zsidók története Magyarországon...*, i. m., 2012, különösen 110–135.

³ 16. századi vallási törvénygyűjtemény, a szóbeli tan kódex jellegű összefoglalása.

⁴ Katz, Jakov: *Végzetes szakadás...*, i. m., 1999, 204–205.

annak határozatát elfogadó „kongresszusi” – később „neológ” –, illetve a kongresszust otthagyo „orthodox” táborra.

1870 tavaszán a vallásszabadság elvére hivatkozva az Országgyűlés kimondta, hogy a kongresszusi határozatok végrehajtására hatósági eszközökkel nem kényszeríthetők azok, akik magukra nézve elfogadhatatlannak tartják azokat, majd 1871-ben – Európában egyedülálló módon – elfogadta az orthodoxia saját szabályzatát és autonóm szervezetét, jogát egy párhuzamos országos szervezet kiépítésére. Ezáltal lehetőség nyílt arra, hogy az egyes településeken ne csak egy zsidó hitközség szerveződjön, hanem irányzatonként egy, viszont irányzatonként csakis egy. A közösségeknek döntení kellett, hogy a kongresszuson felállított szervezethez csatlakoznak-e vagy az orthodox szervezethez.

A harmadik út – a status quo irányzat kialakulása

A kongresszus után – az elterjedt és nem is alaptalan vélekedés szerint – olyan közösségekben, ahol orthodox és neológ csoportok is éltek, az egység fenntartásának eszköze az lehetett, hogy sem a többségi, sem a kisebbségi csoport nem csatlakozott az irányzatának megfelelő országos szervezethez, hanem megmaradtak a korábbi, a szakadás előtti állapotnál (ezt jelzi a „status quo” vagy „status quo ante” elnevezés), esetleg egyszerűen kívártak, passzívak maradtak, nem hoztak döntést. Magáért beszél, hogy ez az egyensúlyi helyzet épp a nagy orthodox és neológ tömbök közötti földrajzi határvidéken alakult ki: a legnépesebb status quo hitközségek Nagyszombatban, Vácott, Gyöngyösön, Egerben, Nyíregyházán, Szatmárnémetiben, Nagykárolyban, Marosvásárhelyen jöttek létre.

Ugyanakkor Frojimovics Kinga kutatása alapján tudjuk, hogy ezen közösségek csak kevesebb mint felére igaz, hogy valóban sikerült fenntartani is az adott településen az egységet.⁵ A status quo hitközségek mellett ugyanis a települések többségén idővel más irányzatú hitközségek is működtek. Ezek jellemzően (háromnegyed részben) orthodox hitközségek voltak. Ilyen például Galgóc esete – ahol valószínűleg először bukkant fel maga a „status quo” elnevezés is. Galgócon a rabbi az orthodox, a közösség néhány tagja azonban a neológ irányzathoz akart csatlakozni, és a békesség kedvéért a rabbi

⁵ Frojimovics Kinga: *Szétszakadt történelem* ..., i.m., 2008, 80.

nem is szorgalmazta tovább az orthodoxiához való csatlakozást, hogy megmaradjon az egységes „status quo”. Ez azonban nem mindenkinek felelt meg: egy kis csoport 1871-ben mégis kivált és csatlakozott az orthodox országos szervezethez.⁶ A status quo mellett idővel más hitközséggel is rendelkező települések maradék egynegyede azon esetek között oszlik meg, ahol a status quo mellett neológ, illetve – nagyon kevés helyen – neológ és orthodox hitközség is működött. Utóbbira példa Kassa, ahol a helyi neológ–orthodox kettészakadás után, 1872-ben vált ki egy csoport az orthodoxiából, valójában annak belső konfliktusa miatt. Kezdetben nem is nevezték magukat „status quo”-nak, hisz országos szinten az orthodoxiával azonosultak, de helyi fennmaradásuk jogi kerete, lehetősége végül mégis a status quo besorolás lett. A status quo hitközségek tehát jellemzően inkább az orthodoxia mellett, azzal szemben léteztek.

Az orthodox és status quo közösségek éles különválása korántsem volt helyi jelenség, hanem valójában egyik fontos oka annak, hogy a status quo önálló, országos irányzattá vált. Mose Schick (1807–1879), Huszt híres orthodox rabbija, az orthodox mozgalom egyik motorja, 1872-ben a status quo hitközségek tagjait a nyílt ellenfélnél, a neológoknál is rosszabbnak nevezte, akik épp a küzdelem legnehezebb szakaszában hagyják cserben „a Tóra és a hit katonáit”.⁷ 1887-ben az orthodoxia már általános tilalmat mondott ki a status quo közösségekben foglalkoztatott kántorokra, metszőkre, tanítókra: a neológokhoz hasonlóan alkalmatlanoknak nyilvánítva őket arra, hogy valaha is orthodox közösséghez kerüljenek.⁸

Ezzel szemben sokkal kevésbé volt markáns szembenállás a neológ és a status quo hitközségek között. Tipikus példa erre Pest – és ezzel kapcsolatban egy közkeletű, a mai emlékezetpolitikai retorikára is ható tévedést szükséges tisztázni: Pesten, Budapesten hivatalosan soha nem volt status quo hitközség, így status quo zsinagóga sem. A Rumbach Sebestyén utcai zsinagóga a (neológ) Pesti Izraelita Hitközség konzervatívabb tagjai számára létesült, tehát a mai budapesti közvélekedés⁹ által status quo-nak hitt Rumbach

⁶ Uo. 78.

⁷ Uo. 78–79.

⁸ Cohen, Jichak Jozsef: *Hakhme Hungaria* ..., i. m., 1997, 150.

⁹ L. pl. még a MAZSIHISZ saját honlapján is:

<http://www.mazsihisz.hu/zsinagogak-8.html> (Letöltés, 2015-11-09).

neológ zsinagóga volt a kezdetektől, és hivatalosan később sem vált ki soha a neológiából.¹⁰ A Rumbachhoz hasonlóan több más zsinagóga is volt Budapesten (például a Bethlen téri és a Nagyfuvaros utcai zsinagógák, a Hunyadi téri imaterem), amelyek szokásaikban, imarendjükben, liturgiájukban konzervatívabbak voltak ugyan az orgonás neológ nagytemplomoknál (például a Dohány utcai, az újpesti vagy a Bocskai úti zsinagógáknál), tehát jellegükben akár „status quo”-nak is lehetnek volna tekinthetők, de névben és szervezetiileg mindvégig a neológiához, a Pesti Izraelita Hitközséghez tartoztak.

A három irányzat névhasználati kérdéseit, hivatalos megkülönböztetését Trefort Ágoston igyekezett rendezni az 7768/1877. VKM rendelettel, a „kongresszusi izraelita hitközség” röviden „izraelita hitközség”, „autonóm hittörvényhű zsidó hitközség” röviden „orthodox izr. hitközség” és „status quo hitközség” elnevezéseket nyilvánítva hivatalossá. A „status quo” elnevezés, a magyar zsidóság harmadik irányzata 1877-től számított tehát hivatalosnak. Országos szervezetté azonban csak 1927-ben szerveződött az irányzat, Bernstein Béla (1868–1944) nyíregyházi rabbi felsőházi ambíciói miatt. Hivatalos szabályzatot is csak akkor fektettek le, nem korábban. A *Sulhan arukh* sarkalatos kérdésében annyit ígértek, hogy szervezetük nem lesz annak ellentmondó: „a *Schulchan aruch* határozományaival ellentétben nem állanak”.¹¹ A status quo irányzat ezáltal majd’ 60 évvel a szakadás után már nem semlegességet (nem-döntést), hanem köztes árnyalatot jelentett. Bernstein Béla szavaival: „Nem vagyunk neológok, mert azok a haladást hirdetik ugyan, de a hagyományt hanyagolják. Nem vagyunk ortodoxok, mert ők a hagyományt ápolják ugyan, de a haladást hanyagolják. Status quo ezek szerint hagyomány és haladás.”¹² A status quo irányzat soha nem volt azonban a magyar zsidóság harmadik lába: 1896-ban 76 anya- és 171 fiókhitközséggel rendelkezett, és ezáltal a magyarországi zsidóság nagyjából 5%-át tette ki. Ebből az 5%-os részarányából a századforduló után még veszített is, ugyanis egyes közösségek végül csatlakoztak a neológiához vagy az orthodoxiához.¹³

¹⁰ Haraszi György: *Két világ határán...*, i. m., 1993, 15–27.

¹¹ VKM 1928. évi 35.847. számú rendelettel jóváhagyott alapszabály 3.§.

¹² Idézi: Deutsch Gábor: *Neológia, orthodoxia, status quo...*, i. m., 2008, 1.

¹³ Zeke Gyula: *Szakadás után...*, i. m., 1990, 152.

A keretek szűkössége: harisnyás neológok

Trefort Ágoston 1877-es rendelete után az egyes települések hitközségei már hivatalosan is három lehetőség, három irányzat közül választhattak: csatlakozhattak a kongresszusi/neológ vagy az orthodox országos szervezetek egyikéhez, illetve status quo hitközségnek vallhatták magukat – ez utóbbi esetben 1927-ig országos központi képviseleti szerv nélkül. Minden településen azonban csak egy hitközség létezhetett irányzatonként. Eleinte az irányzati hovatartozás mögött valóban vallási, ideológiai, életmódbeli különbségek álltak – bár, mint a fenti példából látni lehetett, a tényleges gyakorlat alapján nem feltétlenül voltak egyértelmű válaszvonalak közöttük. Idővel azonban a belső politikai viszályok, hatalmi harcok, helyi szakadások hatására a kép gyakran tovább bonyolódott.

Az orthodox táborhoz a kezdetektől fogva két eltérő irányzat rabbijai, hívei, hitközségei tartoztak: egyrészt a magyar askenázi orthodoxok, akik többnyire a pozsonyi Hatam Szofert (1762–1839) tekintették mesterüknek és példaképüknek, másrészt a haszid irányzat hívei, különféle haszid rabbik és közösségeik. Országos szinten általános és zsidó politikai céljaik és ideológiáik általában azonosak, vagy legalábbis összeegyeztethetőek voltak, és mindkét irányzat egyértelműen elfogadta és követendőnek tartotta a *Sulhan arukh* szabályait – ezért alkothattak a szakadáskor közös tábor. Tényleges vallási gyakorlatuk, életvitelük azonban sokban különbözött. Ezek közül az egyik apróbb, de jellegzetes különbség a férfiak hagyományos viselete volt: a haszid férfiak általában térd alatt össeérő nadrágot és hozzá fekete vagy fehér harisnyát hordtak, nem átvéve az európai férfi öltözködésben a 19. század elejétől elterjedő hosszúszerű nadrágot. A vallási különbségek viszont helyi szinten okozhattak komoly konfliktust – amennyiben ez a különféle rabbik vagy hívek közötti személyes konfliktussal is társult, néha kifejezetten lehetetlenné téve az együttműködést.

Beregszászon például a szakadás után az orthodox országos szervezethez csatlakozott a helyi hitközség, de nem sokkal később a haszidok kiváltak a helyi orthodox hitközségből és sajátot alapítottak – mivel hivatalosan még egy orthodoxot nem alapíthattak, így „neológ” néven. Beregszászon tehát már a dualizmus korától két hitközség működött: egy askenázi orthodox „orthodox” és egy haszid

„neológ”. A két hitközség közti konfliktus idővel ugyan elcsitult, de 1930-ban az orthodox rabbi, R. Slomo Szofer (1853–1930) halála kapcsán a viták újra kiéleződtek: a végrendeletében ő a vejét javasolta a rabbiszékre, amit az orthodox hitközség meg is szavazott, a helyi haszidok azonban elleneztek. 1935-ben a környező települések rabbijai megpróbálták kibékíteni a két tábor, de sikertelenül, és ez 1936 után még reménytelenebbé vált, miután az ungvári R. Aron Roth személyében újabb haszid rebe (a későbbi jeruzsálemi Toldosjz Aron irányzat alapítója) és hívei érkeztek a városba.

Munkácson is az orthodox országos szervezethez csatlakozott a szakadás után a helyi hitközség, amely 1881-től a munkácsi haszidok, a Sapira-dinasztia befolyása alatt állt, 1903-tól a karizmatikus R. Hajim Elazar Sapira (1871–1937) vezetésével. 1920-ban több hívét követve Munkácsra érkezett az első világháború során Galíciából menekülni kényszerült belzi rebe, R. Jiszakhar Dov Ber Rokeah (1851–1926), annak reményében, hogy letelepedhet a városban. A munkácsi rebe ezt azonban nem nézte jó szemmel, és a munkácsi és a belzi haszidok között egyre erősödő feszültség és harc alakult ki,¹⁴ míg végül 1923-ban a belzi haszidok saját hitközséget alapítottak – mivel a városban még egy orthodoxot a csehszlovák időkben sem lehetett, így „neológ” néven. Munkácson tehát a két világháború között két hitközség működött: egy munkácsi haszid „orthodox” és egy belzi haszid „neológ”. A különválás, sőt a belzi rebe elköltözése ellenére hosszú ideig tartott még a harc a két csoport között, míg végül 1934-ben békét kötöttek, és a „neológok” elismerték az „orthodoxok” vezető szerepét.

Amint a különféle status quo hitközségek kialakulása és sorsa, illetve a neológián belüli különbségek is, úgy a beregszászi és a munkácsi példa is azt mutatja, hogy a három irányzat, illetve a három országos szervezet által kínált lehetőségek sokszor szűkös keretnek bizonyultak. Egy-egy hitközség hovatartozását, szakadását vagy épp egyben maradását sokszor véletlenszerű események, pillanatnyi helyi politikai döntések határozták meg. A helyi erőviszonyok, történelmi tények és a kontextus pontos ismerete nélkül a kollektív memória (például a Rumbach mint status quo zsinagóga) vagy az egyes történelmi források (például neológ hitkö-

¹⁴ Weingarten, Samuel ha-Kohen: *Pulmusz Munkacs–Belz...*, i. m., 1959, 225–232.

zség Beregszászon vagy Munkácson) gyakran megtevesztőek lehetnek.

A vészkorszakot és a rendszerváltást követő átrendeződések

A vészkorszak pusztítását követően 1950-ben az állam egységesítette az összes magyarországi zsidó hitközséget, és a korábbi irányzati hovatartozás figyelembevétele vagy megtartása nélkül beleolvasztotta őket a korábbi neológ országos csúcsszervezetbe, a MIOI-ba (Magyarországi Izraeliták Országos Irodája), majd ezt 1951-ben átnevezte MIOK-ra (Magyar Izraeliták Országos Képvisellete / Központja).¹⁵ Az egyesítést és az azt követő évtizedek elnyomását alig valami élhette túl mindabból a hagyományból, amit a három közjogilag is önálló zsidó felekezet jelentett valaha. Ennek ellenére a rendszerváltás után lényegében újra hasonló modell szerveződött meg. A MIOK 1990-ben megszüntette önmagát és MAZSIHISZ (Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége) néven alakult át összefogó, koordináló szervezetté, és ahogy a kényszer-egyesítés előtt, újra elsősorban a neológia képviselőjévé.

1993-ban újraszerveződött az orthodoxia, majd 2012-től államilag elismert történelmi egyház lett, ettől fogva nevében – ahogy a háború előtt is – hangsúlyozva autonóm jellegét: Magyarországi Autonóm Orthodox Izraelita Hitközség (MAOIH).¹⁶ A háború előtt az „aut. orth.” hitközségek nevében az „autonómia” több mindent is jelentett: egyrészt belső függetlenséget, az egyes tagszervezetek egymástól való függetlenségét, másrészt a neológia teljes elutasítását, az attól való függetlenséget.¹⁷ 2012-es újjáalakulása után az orthodoxia azonban megmaradt a MAZSIHISZ kötelékében: névleg tehát visszatért a vészkorszak előtti identitásához és autonómiához, szervezetileg azonban a MAZSIHISZ tagjaként alakult újjá. Elvileg országos szervezet lett újra, mint a vészkorszak előtt, de ténylegesen szinte csak budapestiként működik.¹⁸ Budapesten öt közösség és zsinagóga tartozik a felügyeletük alá, az egykori –

¹⁵ Frojimovics Kinga: *Tradicionálisan magyar...*, i. m., 2014., Frojimovics Kinga: *Szétszakadt történelem...*, i. m., 2008, 421.

¹⁶ www.maoih.hu (Letöltés, 2015-11-09).

¹⁷ Komoróczy Géza: *A zsidók története Magyarországon...*, i. m., 2012, 79.

¹⁸ <http://www.mazsihisz.hu/magyarorszag-autonom-orthodox-izraelita-hitkozseg-36.html> (Letöltés, 2015-11-09.).

a vészkorszak és a kommunizmus után is fennmaradó – vidéki orthodox hitközségek közül azonban csupán a tokaji, ahol már rég nem adott az orthodox mindennapi élethez szükséges közösség és infrastruktúra.

Az egykori status quo közösségek közül a legnagyobb, a debreceni hitközség 2004-ben visszatért a „status quo ante” elnevezéshez, bár továbbra is megmaradt a MAZSIHISZ kötelékében. 2014 – 2015-ben pedig újjáalakult a gyöngyösi status quo ante hitközség, szintén a MAZSIHISZ tagjaként.¹⁹

Nemzetközi hatások

Nemzetközi szinten vallásilag és szervezetileg többé-kevésbé elszigetelt volt a magyarországi zsidóság a rendszerváltásig. A rendszerváltást követően azonban több nemzetközi zsidó szervezet is érkezett Magyarországra, jelentős hatást gyakorolva a zsidó vallási és közéletre, különösen az ifjabb generációk zsidó identitására – és később az alternatív zsidó kulturális és részben vallási szcéna kialakulására. A Szochnut (The Jewish Agency For Israel) hivatalosan 1989-ben kezdte meg tevékenységét Magyarországon, eleinte főképp az izraeli kivándorlást szorgalmazva, majd egyre inkább az Izraelrel való kulturális kapcsolatot építő izraeli utakat, nyelvtanulási, munka- és továbbtanulási lehetőségeket biztosítva, 2010 óta az Izraeli Kulturális Intézetben az izraeli kultúrát ismertetve és népszerűsítve.²⁰ Több nemzetközi, főképp cionista ifjúsági szervezet is alakult vagy alakult újjá a rendszerváltás után: a Hasomer Hacair 1989-ben, majd a Habonim Dror, a Hanoar Hacioni, a Bnei Akiva. 1989 óta van a Union of Jewish Students (UJS)-nek is magyar tagozata. 1990 nyara óta működik az American Joint Distribution Committee és a Ronald S. Lauder Foundation közös zsidó nyári tábora Szarvason.

A cionista szervezeteken kívül több nemzetközi vallási irányzat és szervezet is megjelent a rendszerváltást követő években Magya-

¹⁹ <http://www.mazsihisz.hu/2015/02/16/ellenzavazat-nelkul-nyert-felvetelt-az-ujjaalakult-gyongyosi-hitkozseg-a-mazsihisz-kotelekebe-7701.html> (Letöltés, 2015-11-09).

²⁰ <http://szochnut.hu/szochnut> (2015.11.09.), illetve <http://izraelikultura.hu/kuldetes> (Letöltés, 2015-11-09).

rországon, jelentősen felpozsztítva a vallásos életet, több-kevesebb sikerrel híveket és követőket toborozva. Rabbik vagy küldöttek (héberül: *saliah* vagy *saluah*) útján ifjúsági rendezvényeket, szabadegyetemeket szerveznek, hosszú hétvégéken és közös utazásokon tanítanak, jesivákat vagy *kolel*-okat (felnőtt oktatási központokat) alapítanak, különféle továbbtanulási lehetőségeket ajánlanak Magyarországon vagy külföldön, elsősorban Izraelben. Néháynak közülük jelentős történelme és előzménye volt Magyarországon a vészkorszak előtt is: az 1990-es évektől hosszabb-rövidebb időre érkező szatmári vagy belzi haszid, vagy a Hatam Szofer iskoláját követő askenáz orthodox rabbik, vallási tanárok, sakterok, kóserügyi felügyelők gyakran Magyarországon születtek a háború előtt, vagy magyar zsidók leszármazottai, és őseik egykori közösségeinek asszimilálódott leszármazottai között remélték újjáéleszteni a zsidó vallásos életet – természetesen a saját irányzatukon belül az azóta eltelt évtizedek változásait is importálva. Így alakult meg a Wesselényi utcában a Maszoret Avot Amerikai Alapítványi Iskola az orthodoxia égíse alatt, és alakult több *kolel* is, például a Kazinczy utcai orthodox hitközségi központban, vagy a „Latív Kolel”. A rendszerváltás után érkező nemzetközi szervezetek között olyan irányzatok is voltak, amelyek új színt hoztak a magyar zsidóság életébe, mint a Chabad-Lubavics haszid irányzat vagy a litván típusú orthodoxia (*litvis*), és alakítottak idővel ők is olyan intézményeket, mint a lubavicsi „Pesti Jesiva” a Vasvári Pál utcában, vagy a „Tikva” nevű litvis kolel a Király utcában.

A Chabad-Lubavics legitimáció-teremtése

1989-ben érkezett Budapestre a világ legnépesebb, expanzív haszid irányzata, a ljubavicsi (Любавичи, Oroszország) eredetű, mára amerikai központú Chabad-Lubavics mozgalom első küldöttként Baruch Oberlander is. Bár ő maga magyar zsidók leszármazottja, a Chabad haszidizmus Magyarországon nem rendelkezik történeti gyökerekkel. Első, máig működő központjuk a Vasvári Pál utcai zsinagóga volt – amely mind a mai napig a MAZSIHISZ tulajdonában áll, és a neológ BZSH (Budapesti Zsidó Hitközség) tagszervezete. Idővel több más küldöttük is érkezett, és saját zsinagógát is létesítettek, mint például a Károly körút 20-ban kialakított *Keren Or*, amely elsősorban izraeli diákok és üzletemberek

központjaként szolgál, vagy 2010 óta az államtól megszerzett, újjáavatott és felújított óbudai zsinagóga. Nem véletlen az sem, hogy ez az irányzat biztosítja a Magyarországon tanuló izraeli egyetemisták vallásos részének a liturgiai alkalmakat Budapest mellett Szegeden és Debrecenben is – a helyi zsidó közösségektől általában elkülönülve, elsősorban izraeli rabbijaik, diákjaik, küldötteik által.²¹ Ezen kívül Chabad rabbi szolgál még a Nagyfuvaros utcai, a MAZSIHISZ tulajdonában és fenntartása alatt működő, hagyományosan neológ zsinagógában, illetve a Teleki téri, a MAOIH tulajdonában álló, orthodox imaházban is. Ez utóbbinak a közössége mindeközben a hely történelmét, az eredeti közösség csortkovi haszid örökségét kutatja – többek között egy dokumentumfilmet is készítettek *Teleki téri mesék* (2014) címen. 2010-ben szervezetileg csatlakozott még a Chabad-Lubavics irányzathoz a keszthelyi hitközség is, miután kisebbotrányt követve 2006-ban kivált a MAZSIHISZ-ből.²²

A nyilvánosságot, ön maga megmutatását a kezdettől kereső, profi PR és szervezeteépítési eszközökkel dolgozó, erős stratégiával és anyagi bázissal rendelkező nemzetközi háttérre támaszkodó szervezet a zsidó fiatalok, majd középkorúak körében is erőteljes térítő munkát végezve, nagy energiával szervezte meg a haszid szellemiségű vallási és közösségi életet a bölcsödétől a jesiváig, a könyvkiadástól a szabadegyetemig, a kóser pékségtől, bolttól és vágástól az étteremig, kávézóig és cukrászdáig. Saját közösségeinél messze szélesebb körben terjedtek el új fordítású imakönyvei, oktatási anyagai, ezáltal gyakran sztenderdnek beállítva, sztenderddé téve speciálisan haszid, kifejezetten Chabad szövegváltozatokat, szokásokat, tanításokat is. Fontos – bár nem kizárólagos – szerepük volt abban, hogy a zsidó hagyományok rendszerváltás utáni visszatartási folyamatában a helyi zsidó hagyomány sok esetben háttérbe szorult.

Nemzetközi, a világ zsidóságában betöltött súlyánál és lobbieréjénél fogva ez a közösség tudja a médiában leginkább felmutatni izraeli főbbik és más nehezen vitatható vallási tekintélyek támogatását, elismerését – és mindezt saját legitimitásának,

²¹ <http://zsido.com/bemutakozas/zsinagogaink-kozossegeink/> (Letöltés, 2015-11-09).

²² <http://zsido.com/fejezetek/mikor-szakithatunk-a-keszthelyi-zsido-hitkozseg-megszuntetese/> (Letöltés, 2015-11-09).

autenticitásának bizonyítására használja, elvágva ezáltal további kérdések útját, és magának vindikálva a jogot a magyarországi zsidóság képviseletére, a rituális életvitel feltételeinek megteremtésére. A közösség nyilatkozataira és sajtóközleményeire általában vakon támaszkodva az ilyen jellegű eseményeket készségesen fel is nagyítja a magyar média. 2003-ban például Köves Slomót Budapesten, a Vasvári Pál utcai zsinagógában Mordekhaj Eljahu, Izrael frissen nyugalmazott szefárdi országos főrabbija avatta rabbivá. A közösség narratíváját követve a magyar sajtóból azonban nem derült ki, hogy ez formális médiaesemény volt csupán, hisz Köves Slomó amerikai és izraeli Chabad intézményekben végezte el, fejezte be már korábban tanulmányait, és az sem, hogy a főrabbi ekkor már nem volt aktív.²³ A vészkorszak utáni első rabbiavatásnak hirdetett esemény ráadásul sem rabbiavatásként, sem orthodox rabbiavatásként nem volt az első. 2004-ben és 2005-ben, szintén a Chabad meghívására járt Budapesten Jona Metzger, Izrael akkori askenázi főrabbija, aki részt vett a Nyugati téren rendezett hanukai gyertyagyújtásukon, illetve a Károly körüti Chabad imaterem felavatásán; az egyik alkalom során Mádl Ferenc köztársasági elnök is fogadta, és ott egyértelműen a Chabad mozgalom érdekében lobbizott.²⁴ 2014 tavaszán pedig a Rabbinical Center of Europe több száz rabbija emlékezett együtt Baruch Oberlanderrel, Köves Slomóval és a magyarországi Chabad többi rabbijával a magyarországi vészkorszakra a Duna-parton, Pauer Gyula emlékművénél.²⁵ A beszámolók egyike sem említette azonban meg, hogy ez nem független, hanem egy kifejezetten Chabad-közi nemzetközi szervezet.

A rituális életvitel feltételeinek megteremtése (például kóser hús és egyéb élelmiszerek gyártása és árusítása, rituális fürdő fenntartása) az irányzatok szétválása utántól az orthodoxia fennhatósága volt Magyarországon. Hosszú évekig használta is ezt az infrastruktúrát a lubavicsi mozgalom Magyarországon. Idővel azonban, és különösen ahogy nőtt a Chabad küldötteinek száma, egyre több mindenből vette ki részét a mozgalom. Gyakran javítva a

²³ <http://www.szombat.org/archivum/%E2%80%9Eortodox-rabbiavatas-%E2%80%93-tevekamerak-elott-1352774056> (Letöltés, 2015-11-23).

²⁴ <http://nol.hu/archivum/archiv-348866-164166> (Letöltés, 2015-11-23).

²⁵ <http://vs.hu/kozelet/osszes/rabbik-emlekeztek-a-duna-parton-kepekkel-0324#!s0> (Letöltés, 2015-11-20).

szolgáltatás minőségén és a kínálaton, de sok esetben – akár tudatosan és szándékosan, akár nem – ezáltal fokozatosan kiszorították, ellehetetlenítették konkurenciát. Az orthodoxia történeti–vallási tekintélyének azonban egyértelmű, tudatos és szándékos kisajátítása az, amikor Baruch Oberlander rabbi hivatalosan a „Budapesti Ortodox Rabbínatus” vezetőjeként lép fel,²⁶ illetve amikor kóseriségi pecsétjeit a Beth Din Tzedek of the Chareidi Communities of Budapest / *Bet din cedek de-kehilot ha-haredim de-Budapest* [„a budapesti (ultra-)orthodox közösségek igaz rabbinikus bírósága”] nevében adja ki – egyik esetben sem említve, hogy kizárólag a Chabad-Lubavics mozgalmat képviseli, a budapesti, a magyar orthodoxia nélkül, sőt ellenében.

A magyarországi történelmi legitimitás megteremtése érdekében, és ettől nem elválaszthatóan a közjogi elismertség és anyagi érdekek miatt, 2004-ben a magyarországi Chabad rabbik és küldöttek vezetése alatt megalakult az Egységes Magyarországi Izraelita Hitközség (EMIH), amely a status quo irányzat örököseként identifikálta önmagát. Nem érdektelen megjegyezni, hogy az EMIH bejegyző határozata az 1877-es, Trefort-féle rendelethez hivatkozik mint történelmi előzményre,²⁷ és nem 1927-re, amikor szervezetté alakult a status quo irányzat – ezáltal igyekszik még 50 év történetiséget nyerni. Az EMIH kommunikációjában (honlap, nyilatkozatok, levelezőlista) problémamentesnek, sőt magától értetődőnek állítják be a haszid és a status quo szellemi örökség szinkretizmusát. Mintha a Chabad Lubavics Zsidó Nevelési és Oktatási Egyesület szellemiségének és tevékenységének továbbvitelére a status quo szervezeti keretnél autentikusabb nem is létezhetne. Köves Slomó, az EMIH vezető rabbija így nyilatkozott a status quo identitás ügyében:

„A szakadás áthidalását szorgalmazó status quo ante irányzat vallási tekintetben ugyan orthodox volt, de nem ítélte el például, ha valaki világi tudományokban is járatos volt. Jómagam is nemrégiben nyertem el a doktori fokozatot a Debreceni Egyetemen,

²⁶ L. hivatalos honlapjukon, pl. <http://zsido.com/ortodox-rabbik-fuggesszek-fel-belepteto-rendszereszt/> (letöltés, 2015-03-25) Míg a Magyarországi Autonóm Orthodox Izraelita Hitközség a helyi kultúrtörténeti hagyományokat követve, mindig a th-s írásmódot használja, addig a Chabad körök „ortodox” formában írják.

²⁷ <http://zsido.com/bemutakozas/> (Letöltés, 2015-03-25).

magyar történelemből. (...) A zsinagógalátogató zsidók nagy többsége ugyanis nem neológoknak vagy ortodoxnak definiálja önmagát, hanem olyannak, aki keresi a visszautat hagyományaihoz. Az EMIH-nek közös a feladata más hitközségekkel megtalálni az eltávolodott zsidók tömegeit”²⁸

Reform és Conservative

Magyarországon a reform zsidóság Chorin Áron (1766–1844) aradi főrabbit tekinti előfutárának. Ténylegesen reform közösség 1846-tól volt Budán, 1848-ban, a forradalom után nem sokkal pedig Einhorn Ignác (később Horn Ede, 1825–1875) alapított radikális reform hitközséget Pesten a Valero-udvarban, amelyet névrokona, David Einhorn (1809–1879) vett át tőle. Az Einhornék féle reform azonban túl radikálisnak bizonyult Pesten, és ezt a Reformegyletet végül a helyi haladó rabbi, a későbbi neológ rabbik példaképének számító Schwab Löw (1794–1857) kezdeményezésére 1852-ben a Helytartóság feloszlatta.²⁹ Idővel azonban a pesti – majdani kongresszusi / neológ – hitközség az Einhornék által is meghonosított németországi reform több újítását is elfogadta, aminek jelképes példája a Dohány utcai zsinagóga lett.

A rendszerváltás után az amerikai és az izraeli zsidóság reformirányzatai közül is többen megjelentek Magyarországon. Ezek eleinte mind a neológiára tekintettek bázisként, hiszen az a 19. századi haladó zsidóság továbbéléseként tekintett magára, ahogy ők is saját irányzataikra. De egyrészt a magyar zsidóság is változott az elszigeteltség évtizedei alatt, másrészt a 19. századi nyugat-európai reform zsidóság is gyökeresen átalakult Amerikában a 20. század végére. Az amerikai reform irányzat modern rabbiképző intézete 1875-ben Cincinnatti (Ohio) székhellyel nyílt meg Hebrew Union College néven. 1883-ban, egy „tréfli bankett” apropóján az irányzathoz levált egy, a hagyományokhoz jobban ragaszkodó, konzervatívabb csoport, Jewish Theological Seminary néven New

²⁸ Joó István interjúja Köves Slomóval. In: *Magyar Nemzet Online*, 2008. július 5. http://mno.hu/migr_1834/megmutatjak-hogy-mi-is-a-zsidóság-397901 (Letöltés, 2016-01-10).

²⁹ Komoróczy Géza, (szerk.), *A zsidó Budapest...*, i. m., 1995, 138–141.

Yorkban saját rabbiképző intézetet is alapítva.³⁰ Így vált külön az amerikai reform zsidóság két legfontosabb és a mai napig legnagyobb irányzata, a Reform és a Conservative mozgalom. A két irányzat között jelentős különbségek vannak vallásgyakorlat, liturgia, teológia és politika terén egyaránt. A magyar zsidó szokások felől nézve azonban egységesnek tűntek két fő szempontból: a 20. század végére a nők vallási egyenjogúsítása egyértelművé, a homoszexualitás pedig elfogadottá vált mindkettőben. Reform és Conservative zsinagógákban nők akárhova ülhetnek, nincs külön női részleg, nőket is beszámítanak a hagyományosan tíz felnőtt zsidó férfiból álló *minjenbe*, nők is hordhatnak *taleszt* [imasál] és *tfilint* [imaszj], a nőket is felhívják a Tórához, nő is lehet előimádkozó és rabbi. A mozgalmak Magyarországra érkezésekor tehát az általuk képviselt vallási gyakorlat és szemlélet ismeretlen és idegen volt, és nagyon sok ellenérzést, vitát váltottak ki a közösségen belül.

A neológia azonban alapvetően mégis húzott a Conservative irányzathoz – részben személyes kapcsolatok miatt, részben pedig mert természetes szövetségesként tekintettek egymásra. Ahogy a Conservative (héberül: *maszorti*, „hagyományörző”) mozgalom is a reformhoz képest konzervatív csupán, és az amerikai skálán a reform és az orthodoxia között helyezkedik el, úgy a neológia is a kettő között határozta, határozza meg önmagát. Ezt dr. Schweitzer József (1922–2015), a kor neológiájának meghatározó rabbija így fogalmazta meg:

BT: Meg lehetne-e teológiai értelemben határozni a neológiát?

SJ: Liberális ortodoxia.

BT: Tehát csak az ortodoxiához és a reformhoz képest?

SJ: Az ortodoxinál liberálisabb, a reformnál ortodoxabb. Svil há-záháv – 'az arany középút', Maimunit idézve.³¹

A neológ rabbik többsége ennek megfelelően belépett a mozgalom nemzetközi rabbikarába, a Rabbinical Assembly-be – többségük azóta is tag, egy részük állandó kapcsolatban is van a szervezettel. Kis ideig közös rabbinikus bíróságot is működtettek magyar neológ rabbik külföldi Conservative rabbikkal, alternatívát

³⁰ Gillman, Neil: *Conservative Judaism...*, i. m., 1993.

³¹ Biró Tamás: *A szívnek van két rekesze ...*, i. m., 2012, 17.

nyújtva a hivatalos neológ *bet din*-nek.³²A neológ Országos Rabbiképző Intézet is angolul hosszú ideig egységesen a Jewish Theological Seminary of Hungary nevet használta,³³ utalva ezzel is a Conservative mozgalom első rabbiképző intézetére és egyetemére. Hosszú ideig a pesti rabbiképzőben rabbinak és judaisztika tanárnak tanuló diákok kötelezően fél évet Jeruzsálemben töltöttek, a mozgalom ottani központjában, a Machon Schaechter-ben tanulva. A Masorti Olami (a Conservative mozgalom nemzetközi szervezete) büszkén hirdeti hírlevelén sajátjaként a Frankel Leó utcai neológ zsinagóga rabbijának, Dr. Verő Tamásnak hanukai akcióját, amikor ő „szuper-rabbiként” elmegy nagyobb társaságokhoz gyertyát gyűjtani, vagy feleségének, Verő-Bán Lindának a zsidóságról szóló gyerekkönyveit.

Vallásgyakorlatban és tanításaikban a neológ rabbik és közösségeik azonban nem vették át a Conservative mintát, sőt gyakran határozottan elutasítják azt – ők jóval konzervatívabbak maradtak annál. A kevés kivétel közé tartozik, hogy 2014 óta Darvas István rabbi a Rabbiképző Intézet zsinagógájában (2015 óta: Scheiber Sándor utcai körzet) megváltoztatta a reggeli áldások szövegét a *masorti* sztenderd szerint. De a legtöbb neológ zsinagógában külön ülnek a nők, általában orthodox módon még válaszfallal (*mehica*) is elkülönítve, és sehol nem lehetnek a *minjen* tagjai, előimádkozók, rabbik; a legtöbb helyen még az is elképzelhetetlen, hogy beszédet tartsanak. Nem hordhatnak nők neológ zsinagógában *taleszt* és *tfilint* – sőt, ha ez előfordul, abból óriási vita kerekedik. A melegházasságot a neológiában egyértelműen elutasítják, deklarált meleg nem lehetnek rabbik.

A neológia ezen konzervativizmusával szemben alakult meg 2002-ben a Masorti Olami ifjúsági szervezetének magyar tagozata, a Marom. Eleinte elsősorban kulturális programokat és fesztiválokat szerveztek, majd 2006–2013-ig egy Király utcai foglalt házban „Sirály” néven kultikus helyé váló szórakozóhelyet, kulturális központot is tartottak fenn, amit 2014 őszétől az Auróra utcában „Auróra” néven folytatnak – mindezt elsősorban liberális, csak másodsorban zsidó, és szinte alig zsidó vallásos értékek mentén. A Masorti Olami ugyanolyan büszkén vállalja a kapcsolatot ezzel a

³² Gadó János: *Győzelem vagy vereség?* ..., i. m., 2008, 15.

³³ <http://www.or-zse.hu/ang/foiskonert-ang.htm> (Letöltés, 2015-11-08).

közösséggel, mint a hivatalos neológia egyes elemeivel: a szervezet alapítója és vezetője, Schönberger Ádám 2014-ben az irányzat „Rabbi Benjamin Kreitman International Leadership Award” díjában részesült.³⁴ A 2007-ben Dor Hadas néven megalakult imacsoportjukban, amely 2012 óta szintén a Masorti Olami tagja, a nemzetközi maszorti gyakorlatnak megfelelően teljes egyenjogúság van nők és férfiak között,³⁵ elfogadják a homoszexualitást, LMBT szombatfogadásokat társszerveznek.³⁶ Sőt, ez a közösség liberálisabb a nemzetközi szervezetenél: befogadók mindenkiel szemben, nemtől, nemi orientációtól, vallástól, származástól függetlenül. A Marommal és a Dor Hadassal eleinte erősen összefonódva alakult meg a nemzetközi „Moishe House” magyar tagozata is,³⁷ amely saját hitvallásuk szerint „a hotspot for cool young Jews and Jew-lovers”.

Szintén a neológia konzervativizmusával szemben alakult meg a Szim Salom nevű közösség, amely 1992 októbere óta létezik egyesületi formában, 2004 óta független hitközségként (regisztrált egyházként), és amely az Einhornék féle 19. századi magyarországi reform zsidóság, a Reformegylet szellemi örököseként tekint magára.³⁸ Nemzetközileg a Reform (Progressive / Liberal) zsidó irányzathoz tartoznak – és az irányzat vallási ideológiájának megfelelően vallásilag minden szempontból egyenjogúak a nők, és általában is nyitottak és liberálisak. Rabbijuk, Kelemen Kata az irányzat legfontosabb európai rabbiképző intézetében, a londoni Leo Baeck College-ban végzett 1998-ben. Ebből a közösségből kiválva alakult meg 2006-ban a Bet Orim közösség – akik ugyanúgy a 19. századi Reformegylet örökségére hivatkozva építik fel saját történelmi legitimitásukat. A Bet Orim alapító rabbija Raj Ferenc, aki a neológ Rabbiképző Intézetben szerezte rabbidiplomáját 1967-ben, majd Amerikában reform rabbiként helyezkedett el, és onnan jár vissza Magyarországra. A Leo Baeck College-ban 2012-ben végzett reform rabbi, Radvánszki Péter viszont segéd rabbiként, illetve vallási vezetőként neológ zsinagógákban szolgál: 2014–2015 között a lágymányosi Bét Salomban, 2015 óta pedig a Páva utcai körzetben.

³⁴ <https://masortiolami.org/wp-content/uploads/2014/07/Invitation-in-one-page1.pdf> (Letöltés, 2015-11-08).

³⁵ <https://www.facebook.com/dorhadasbudapest/info> (Letöltés, 2015-11-08).

³⁶ Langer Ármin: *Melegbarát zsidó istentisztelet?* ..., i. m., 2013.

³⁷ Köves Gábor: *Mózes, a negyedik lakó...*, i. m., 2009.

³⁸ <http://www.szimsalom.hu/kik-vagyunk/history/> (Letöltés, 2015-11-08).

Első ránézésre tehát sem a Reform, sem a Conservative mozgalom nem talált egyértelmű partnert a magyar zsidó közéletben. Mindkettő valamennyire beépült a MAZSIHISZ-be és a neológ infrastruktúrába, bár a Conservative mozgalomnak kétségtelenül szorosabbak a kapcsolatai, és Conservative mozgalom is bástyájaként tekint a magyar neológiára, annak egyes rabbijaira, közösségeire. A gyakorlatban azonban a neológia konzervativizmusa és centralizáltsága mellett mindkét mozgalom épített ki független bázisokat is: két működő reform hitközség és egy Conservative kulturális-vallási szervezet is létrejött a rendszerváltás óta.

A neológia konzervativizmusa

A neológia rabbikara, szervezete és arculata korántsem egységes. A korábban leírt esetekből látni lehetett, hogy egyes MAZSIHISZ kötelékébe tartozó, neológ zsinagógákban Chabad, míg másokban reform rabbi szolgál, sőt 2015 ősze óta a Bethlen téri körzetnek orthodox, online tanfolyamon szerzett, korábban a neológia által egyértelműen elutasított rabbidiplomával³⁹ rendelkező rabbija van. Mindeközben a vallási gyakorlatban, vagy legalábbis az azzal kapcsolatos jelképes lépésekben és nyilatkozatokban a neológia szervezetileg is és egyes tagközségek szintjén is több lépést tett az egyre konzervatívabb irány felé.

Miután 2004-ben megalakult és magát a status quo hitközség örökösének nevezte az EMIH, a MAZSIHISZ taghitközségei közül az eredetileg is status quo debreceni hitközség mellett három mindig is neológ budapesti körzet is status quo-nak deklarálta magát: a Hegedűs Gyula utcai, a Nagyfuvaros utcai és a Bethlen téri körzetek. Ahogy a Bethlen téri körzet saját magát definiálja: „Status quo Anteszemléletünk szerint nyitva állunk minden zsidó előtt, aki gyökereit keresi, és hagyományai szerint kíván élni.”⁴⁰ E három pesti körzet számára azonban, bár sok más pesti zsinagógával együtt mindig hagyományosabbak voltak a Dohánynál, a status quo örökség kreált közösségi identitás csupán, ugyanúgy történelmi alap nélkül, ahogy az EMIH esetében is. A politikai térfoglaláson túl ez a lépés jelké-

³⁹ <http://www.szombat.org/politika/a-deutsch-schwezoff-tengely> (Letöltés, 2015-11-08).

⁴⁰ <http://bethlenter.com/bemutakozas> (Letöltés, 2015-11-08).

pesnek is tekinthető: a három közösség a neológ szervezeten belül maradvá ugyan, de a neológiához képest konzervatívabbnak deklarálta magát.

Szintén a neológia identitáskeresését és konzervatív fordulatát mutatja, hogy a történelmi előzmények, a mozgalom kialakulása körüli legfőbb vita ellenére a MAZSIHISZ, (tehát a neológia) alapszabályba vette, hogy a hitközség, annak zsinagógái, rabbijai és tagjai a *Sulhan arukh* szabályainak alapján állnak, és az alapszabályt 2008-ban újra megerősítették.⁴¹ Ezzel párhuzamosan több hagyományosan orgonás templomban elhagyták az orgona használatát (például a Frankel Leó utcában és a Rabbiképző Intézetben) – így már csak a Dohány és a szegedi zsinagóga maradtak orgonás közösségek. Míg eredetileg, több mint százötven évig a Dohány utcában orgona és vegyes kórus volt, mára a Dohány rabbija kitiltotta a női kart, és csak férfikórus énekel, ahogy az korábban a hagyományosabb zsinagógákban, például a Rumbachban volt. Ahogy Schweitzer József fogalmazott: „most a forradalmi magatartás a neologizmusból egy kis visszatérés.”⁴²

Ahogy látni lehetett, Magyarországon egy-egy zsidó község, közösség identitása és szokásai a történelem során mindig helyhez és csoporthoz köthetőek voltak – általában egy adott rabbi, tanító vagy vezető személye határozta azt meg, és leginkább a környező hitközségekhez képest definiálták magukat. A 19. századi Magyarországon ezen kisebb szervezeti egységek országos egyesítése nem működött: ahogy a kongresszus idején nem lehetett egy egységes országos szervezetet létrehozni, és a későbbiek során nem lehetett két országos szervezetbe sorolni a helyi hitközségeket, úgy a három országos szervezet sem nyújtott minden esetben elégséges, egyértelmű kereteket. Ez nem működött a 19. században, nem működött a vészkorszak előtt, és nem működik ma sem. Gyakran országos és helyi politikai, anyagi, személyes megfontolások, véletlenek álltak egy-egy hitközség országos hovatartozása mögött. Ma is sokszínűség van a zsidó vallási közösségek, szervezetek,

⁴¹ http://mazsihisz.hu/userfiles/file/downloadmanager/Mazsihisz_Alapszab%C3%A1ly.pdf (Letöltés, 2015-11-08).

⁴² Biró Tamás: *A szívnek van két rekesze* ..., i. m., 2012, 17.

intézmények között, és történelmi, országos, nemzetközi affiliációjuk szinte véletlenszerű.

Felhasznált irodalom

- Biró Tamás: A szívnek van két rekesze: Interjú Schweitzer József professzorral a neológjáról, 2012. május. In: Koltai Kornélia (szerk.): *A szívnek van két rekesze. Tanulmánykötet Prof. Dr. Schweitzer József tiszteletére, 90. születésnapja alkalmából.* Budapest, L'Harmattan – Magyar Hebraisztikai Társaság, 2012, 9–28.
- Cohen, Jichak Joszef: *Hakhme Hungaria ve-ha-szifrut ha-toranit bah.* Jeruzsálem, Makhon Jerusalaïm, 1997.
- Deutsch Gábor: Neológia, orthodoxia, status quo. In: *Új Élet*, 2008. szeptember 1., 1.
- Frojimovics Kinga: *Szétszakadt történelem. Zsidó vallási irányzatok Magyarországon 1868–1950.* Budapest, Balassi, 2008.
- Frojimovics Kinga: Tradicionálisan magyar vagy magyarországi? In: Galamus: Napi közéleti reflexiók, 2014. március 21.
http://www.galamuscsoport.hu/tartalom/cikk/364886_tradicionalsan_magyar_vagy_magyarorszagi (Letöltés, 2015-11-09)
- Gadó János: Győzelem vagy vereség? – Nem szakad a rabbiság. In: *Szombat*, 2008, 4. szám, 15.
- Gillman, Neil: *Conservative Judaism: The New Century.* Springfield, NJ, Behrman House, 1993.
- Haraszi György: Két világ határán. Tradíció és modernitás: A Rumbach utcai zsinagóga és hívei. In: *Múlt és Jövő*, 1993, 15–27.
- Katz, Jakov: Végzetes szakadás: Az ortodoxia kiválása a zsidó hitközségekből Magyarországon és Németországban. Budapest, *Múlt és Jövő*, 1999.
- Komoróczy Géza: *A zsidók története Magyarországon, II. 1949-től a jelen korig.* Pozsony, Kalligram, 2012.

Komoróczy Géza (szerk.): A zsidó Budapest. Emlékek, szertartások, történelem. Budapest, Városháza – MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1995.

Köves Gábor: Mózes, a negyedik lakó. In: Magyar Narancs, 2009, 51. szám

http://magyarnarancs.hu/elet_mod/mozes_a_negyedik_lako_-_balint_anna_haztulajdonos-72840 (Letöltés, 2015-11-08)

Langer Ármin: Melegbarát zsidó istentisztelet? Ezt meg hogy?! In: Szombat, 2013 (Letöltés, 2015-11-08)

Weingarten, Samuel ha-Kohen: Pulmusz Munkacs–Belz. In: Erez, Jehuda (ed.): *Enciklopedia sel galujot, 7: Karpatorusz*. Jeruzsálem – Tel-Aviv, 1959, 225–232.

Zeke Gyula: Szakadás után... Adalékok a magyarországi zsidóság felekezeti irányzatainak társadalomtörténetéhez. In: Lendvai Ferenc et al. (szerk.): *Hét évtized a hazai zsidóság életében, I.* Budapest, MTA Filozófiai Intézet, 1990, 152.